

O‘zbekiston Respublikasi
Madaniyat va sport ishlari vazirligi
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti

***“Qo‘g‘irchoq teatr san’ati” kafedrası
o‘qituvchisi Mirsaidova Nilufarning***

**Qo‘g‘irchoq boshqarish asoslari
(Qo‘lqopli qo‘g‘irchoq)
O‘quv-uslubiy qo‘llanmasi**

Toshkent-2014

MUNDARIJA

Kirish

Birinchi bob

Qo'g'irchoq teatri san'atining xususiyatlari

- 1.1 Qo'g'irchoq teatri—inson madaniyatining muhim qismi.
- 1.2 Teatr qo'g'irchoq'i.
- 1.3 Repertuar tanlash.
- 1.4 Plastika va uning qo'g'irchoq teatridagi o'rni.
- 1.5 Qo'lqopli qo'g'irchoqning qo'l plastikasi bilan bog'liqligi.

Ikkinchi bob

Qo'g'irchoq teatri aktyori-kasbining alohida xususiyatlari

- 2.1 Aktyor va qo'g'irchoq xatti-harakatlari o'rtasidagi funksional aloqadorlik.
- 2.2 Qo'lqopli qo'g'irchoqda yaratiladigan obrazlarning xususiyatlari

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar

Ilova

Kirish

O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini e'lon qilinishi O'zbekiston teatr san'ati faoliyatida, jumladan qo'g'irchoq teatri faoliyatida milliy istiqlol g'oyasiga asoslangan yangi vazifalar qad ko'tardi. Yangi avlodni, mustaqillik mafkurasini ongi va qalbi bilan tarannum etuvchi barkamol yoshlar qilib tarbiyalash davrning ma'naviy-siyosiy vazifasi bo'lib qoldi. Yangicha dunyoqarashga ega, milliy o'zligini chuqur his etuvchi fuqarolarni shakllantirishda san'atlar, xususan teatr san'atining o'rni beqiyos, ahamiyati ulkan. Ayniqsa, insonga nafosat tuyg'usini uning yoshlik chog'laridan boshlab singdirib borishga jajji fuqaroni ezgulikka, go'zallikka oshno qilishga qodir qo'g'irchoq teatri zimmasidagi vazifa oliyanobdir. Teatrlar yangi zamon ma'naviy vazifalarini munosib tarzda ado etishlari uchun yangi repertuar, ulkan mahorat talab qilinadi. Teatr san'ati ijodkorlari faoliyatida yangi ma'naviy ehtiyojlarni qondira oluvchi sahna asarlari yaratish fidoiyligi, qizg'in munosabat, aniq g'oyaviy-badiiy yondashuv mujassamlashtiruvchi professional mahorat talab qilinadi. Ayniqsa, badiiy obraz yaratishda (kasb asbob-anjomlari bilan faoliyat olib borish shartlari bilan bog'liq) qo'g'irchoq teatri ijodkorlari uchun professionalizm masalasi alohida ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda, qo'g'irchoq teatri aktyorining faoliyati katta teatrlar aktyorining ijodiy jarayonda qo'llaniladigan ijro tamoyillariga birdek amal qilishlari lozim. Qo'g'irchoq teatri ijro uslubiyatining o'ziga xos sistemasi, ya'ni "Aktyor - uning qo'llari-qo'g'irchoq" - o'ziga xos oluvchi va beruvchi jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Qo'g'irchoq teatri aktyorini o'qitish, tarbiyalash va shakllantirish jarayonlarni ham katta teatrlarga kadrlar tayyorlashdan ayrim jihatlari bilan keskin farqlanib turadi. Shu ayrim jihatlari ifodasi zahirida qo'g'irchoq teatri aktyorini tarbiyalashda ijodiy jarayonini texnik va texnologik tomonlari bilan yaxlit holda to'ldiriladigan tasavvur yashirilgan. Qo'l harakati - qo'g'irchoq teatri aktyori ijodi mohiyatini tashkil etadi. Ayniqsa qo'llarni professional harakat qila boshlashi - qo'g'irchoqning plastik xatti-harakatlari vositasida rolning ichki va tashqi mazmun mohiyatini ochish garovi hisoblanadi. Qo'g'irchoq teatri san'atida aktyorining fikri-rejalari uning barmoqlari orqali harakat qilib qo'g'irchoqda badiiy-sahnaviy yechimni kashf etishi lozim. Bu qo'g'irchoq teatr san'atining asosiy professional talabi hisoblanadi. Xuddi qo'g'irchoq aktyori

shakllanishida ijro tamoyillari, uslubiyat masalalarini tadbiq qilish, aktyordan yuksak professionalizm zarur bo'lgan hozirgi davr uchun dolzarb xususiyatga ega.

Qo'g'irchoq teatri turli ifoda shakliga ega ekanligi azaldan ma'lum. Qo'lga kiygizilib o'ynatiladigan qo'l qo'g'irchoqlar ("Kachal polvon" tipidagi), ochiq va yopiq namoyon qilinadigan simli qo'g'irchoqlar, iplar bilan boshqariladigan marionetkalar, sahna yuzida harakatlantiriladigan Planshet qo'g'irchoq deb ataluvchi badgoga odam bo'yi barobar, ba'zida esa undan ham katta bo'luvchi qo'g'irchoqlar, soya teatri qo'g'irchoqlari va h.k.larning harakatlarini, qo'llanish uslublari doimiy rivojlanishda, ijodiy izlanishda ekanligi kuzatib kelinadi. Zamonaviy qo'g'irchoq teatrida yuqoridagi barcha shakllarining asar g'oyaviy mazmuni, badiiy yechimiga bo'g'liq holda bir-biriga uyg'unlashib, badiiy sintez holatlari namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda hozir 10 ta professional qo'g'irchoq teatrlari, ulardan tashqari joylarda havaskor va yarim professional turli mulkchilik shakllaridagi qo'g'irchoq teatrlari faoliyat yuritmoqda. Bu vaziyat qo'g'irchoq teatri aktyorini o'qitish, professional kadrlar yetishtirish masalasi hozirgi davrda alohida e'tiborni talab qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida" gi (1998-yil) farmonida teatrlar uchun kadrlar tayyorlashni tubdan yaxlitlash zaruriyati ta'kid etilganligi mazkur dissertatsiya mavzusining aktualligini aniq va ravshan ko'rsatib turibdi.

Qo'g'irchoq teatri va qo'g'irchoqbozlar haqida juda kam yoziladi. Gazetalar va jurnallarda chop etiladigan maqola va taqrizlarda, yoki ularga bag'ishlangan risolalarda asarning g'oyaviy badiiy mazmuni, spektakllarning ayrim jozibalari qayd etiladi, ammo ular odatiy teatrlar asarlariga yozilgan taqrizlardan kam farqlanadi. Ma'lumki, zamonaviy qo'g'irchoq teatri spektakllari qo'g'irchoqlar turli sistemalari keng qo'llansa-da, maqolalarda ularga urg'u berilmaydi. Qo'g'irchoqlarning rassom haykaltaryosh qanday yo'nalishda yaratganligi, mahorati, qo'g'irchoqboz aktyorlarning ijro usullari tahlil qilinmaydi. Qo'g'irchoq teatrlari aktyorlarining usullari, ularning barmoqdagi qanday mo'jizalar kashf etayotgani yoki ijro darajasi professional tarzda, aktyor, uning turli sistemadagi qo'g'irchoqlarni harakatga keltirayotgan qo'llari faoliyati aks etmaydi. O'zbek qo'g'irchoq teatriga oid mavjud adabiyotlarda, masalan,

M.Gavrilovning “Kukolnii teatrUzbekistane”. T., 1928, M.Qodirov “Xalq qo‘g‘irchoq teatri”.T., 1972, “An‘anaviy teatr dramaturgiyasi”. T., 2006 va boshqa ayrim risolalarda qo‘g‘irchoq teatri tarixi, ayrim asarlar va qo‘g‘irchoqboz aktyorlar haqida qimmatli ma‘lumotlar bor. Shu bilan birga qo‘g‘irchoqlar turlari va ularning ijro uslubiylari, mahoratini shakllantirish maktabiy jarayonlari haqida mulohazalar bildirilmaydi. Demak, qo‘g‘irchoq teatri aktyori bo‘lishga ahd qilgan talabalarga ulardan olinadigan naf chegaralanadi.

O‘quv uslubiy qo‘llanma mavzui O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti “San‘atshunoslik va madaniyatshunoslik” va “Qo‘g‘irchoq teatri san‘ati” kafedralari ilmiy-uslubiy rejalari bilan hozirgi vaqtda o‘quv jarayonining ilmiy asoslangan metodik qo‘llanmalar bilan ta‘minlashga oid ishlab chiqilgan standartlari bilan bevosita bog‘liq.

Mazkur o‘quv uslubiy qo‘llanma qo‘g‘irchoq teatri aktyorlik san‘ati ifoda vositalari, ular orasida aloqadorlikni ta‘minlovchi elementlarni, jumladan, qo‘lqopli qo‘g‘irchoq (“Qo‘l qo‘g‘irchoq”) turini alohida o‘rganish, uslubiy xususiyatlarini tadqiq etish, qo‘lqopli qo‘g‘irchoqni harakatga keltiruvchi barmoqlar badiiy sahnaviy obrazlar yaratishning asosiy omili ekanligini asoslashdan iborat.

Zamonaviy o‘zbek qo‘g‘irchoq teatlari soni va salmog‘i jihatidan keskin taraqqiyotga yuz tutgani, yosh avlodning madaniyati va estetik saviyasini shakllantirishda katta ahamiyatga ega ekanligining e‘tirof etilishi bunday oliyjanob vazifani faqat professional ta‘lim olgan san‘atkorlarga uddalay olishlarini nazarda tutgan holda, qo‘g‘irchoq teatri aktyori mahoratining asosini tashkil qiluvchi qo‘llar ijro mahoratini o‘rganish va unda mashqlar, trenajlarning hal qiluvchi ahamiyatini yoritish.

O‘zbekistonda mavjud va bo‘lajak qo‘g‘irchoq teatlari ijodiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- O‘zbek qo‘g‘irchoq teatri tarixiy jarayonida qanday ijodiy-ijro usullari bo‘lganini belgilash;
- Qo‘g‘irchoq teatri aktyori ijrochilik texnikasining puxta va keng imkoniyatlarga egaligini dalillash;

- Qo'l qo'g'irchoq turida aktyor, qo'l plastikasi yaratadigan, qo'g'irchoqning plastik harakatlari orqali qo'g'irchoq teatrida badiiy obrazlarni taqdirini hal etishda ta'kidlash;

- Yuqoridagilardan kelib chiqib, san'at o'quv maskanlarida kasbiy mahoratni egallash texnik mashqlar va treningga e'tiborni oshirish zarur ekanligini isbotlash;

Qo'g'irchoq teatri aktyori mahoratiga oid o'quv dasturidagi mashqlar va trening tarkibida qo'l harakatlari o'rni va ularga beriladigan e'tibor qo'g'irchoqboz aktyorning ijro mahoratida uning qo'llariga yuklanadigan vazifalar mohiyati.

O'quv uslubiy qo'llanma asosi-milliy istiqlool davrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmonlari, Milliy ta'lim haqidagi qonun, qo'g'irchoq teatriga oid mutaxassislarining fikr-mulohazalaridan iborat bo'ldi. O'quv qo'llanma tariqasida muallif san'atlarning ijodiy jarayonda o'zaro hamkorligi va sintezlashuvi, o'zbek qo'g'irchoq teatr san'atidagi hozirgi holati va galdagi vazifalarini turli teatrlar faoliyatini qiyoslash va solishtirishda qo'llandi.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti qo'g'irchoq teatri aktyori ta'lim muammolarining ayrim jihatlarini o'rganish aspektida qo'g'irchoq tizimi va undagi ijro uslubiyati o'rganildi. O'quv jarayonida ularning o'ziga xosliklari, obrazlarning plastik jihatlarini, g'oyaviy-tematik, badiiy-estetik mazmuni, ifodaviylikning tasviriy-texnik vositalari, shakllari, janriy xususiyatlar bilan bo'g'liq vazifalarni mazkur sistemadagi ijodiy istiqbollari, shuningdek, ayrim kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari keltirib o'tilgan.

O'quv uslubiy qo'llanma qo'g'irchoq teatri aktyori mahorati masalalarini tadqiq etishda uning muhim tarkibiy va barcha sistemalar uchun yetakchi hisoblanuvchi uslubiyat-qo'l qo'g'irchoq ijrochiligi maxsus o'rganiladi.

Qo'lqopli qo'g'irchoq turining ijro yo'llari imkoniyatlarini ilk bor o'quv uslubiy qo'llanma sifatida maydonga olib chiqildi.

Ushbu o'quv uslubiy qo'llanma san'at yo'nalishidagi maxsus oliy va o'rta o'quv yurtlari, kollejlari, akademik litseylar, professional va havaskorlik qo'g'irchoq teatrlarida aktyorlardagi ijro ko'nikmalari, bilimlarini shakllantirishda o'quv uslubiy qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin.

I BOB

Qo'g'irchoq teatri san'atining xususiyatlari

1.1 Qo'g'irchoq teatri—inson madaniyatining muhim qismi

Respublika davlat qo'g'irchoq teatrining tashkil topganiga hademay 70 yil bo'ladi. Hozirda respublikamizda davlat qo'g'irchoq teatrlari soni 10 ta. O'tgan davr ichida qo'g'irchoq teatri san'ati nafaqat bolalarning, balki katta yoshdagilarning ham sevimli tomosha turiga aylandi deb aytish mumkin.

Qo'g'irchoq teatri san'atiga mamlakatimizda bu qadar qiziqishning sabablari nimada? Sabablari ko'p: Eng avvalo, murg'ak qalblarni san'atga oshufta qilish, voqelikni estetik qabul qilish urug'larini sepish, ularning ma'naviyati, istiqboli haqida jamiyat g'amxo'rligi. Biroq eng muhim sabab—qo'g'irchoq teatr repertuari mazmunan rang-barangligi va uning texnikaviy imkoniyatlari kengayib, sayqal topib borayotganidadir. Qo'g'irchoqlarning ijrochilik vositalari haqiqatdan ham juda kengayib bormoqda. Chindanda, ko'pincha tomoshabin ko'z o'ngida qo'g'irchoqlar emas, tirik, jonli mavjudodlar namoyon bo'lgandek tuyuladi, ular inson tomonidan yaratilgan qo'g'irchoq va faqat insonning qo'lidagina jonlanadi.

Qo'g'irchoq teatri juda oddiy va ixcham bo'lishi, murakkab dekoratsiyalar-u, murakkab buyumlarsiz ham bo'lishi mumkin. Albatta, maxsus binoga, ko'p sonli aktyorlar truppasiga va keng imkoniyatlarga ega Respublika qo'g'irchoq teatri kabi jamoalar ham bor. Ammo imkoniyati cheklangan ijodiy ishlab chiqarish imkoniyatlari kamtarona ko'rinadigan teatrlar ko'proq deyish mumkin.

Qo'g'irchoqlar ham jajji, bir qo'lga kiyib ketadiganidan tortib, ulkan, odam barobar va undan ham katta bo'ladilar. Ular turli yo'sinda boshqariladilar. Ularning tanasini qo'lga qo'lqop singari tortib kiyib olib gavdalantirish: ba'zi turlarini pastdan qo'g'irchoq teatri sahnasi ostidan qilgan maxsus teshiklar orqali boshqarish mumkin bo'lsa, boshqa turini, aksincha tepadan turib iplar vositasida boshqariladi, ba'zilarini boshqarish uchun esa qo'ltayoqchalar yoki simlardan foydalaniladi, ularning tuzilishi juda murakkab bo'lishi va ularni boshqarishga bir necha aktyorni jalb qilishga ham to'g'ri keladi.

Shuni aytish kerakki, qo'g'irchoq o'yini yer yuzida eng qadimgi tomosha san'atlaridan biri va dunyoning barcha qit'alarida keng tarqalgan. Yevropa, Osiyo, Afrika, Amerika xalqlarining barchasida o'zlarining elga mashhur qo'g'irchoq tomosha qahramonlari bor. Vaqti soati kelib jahon teatrining maroqli tarixi, oddiy qo'g'irchoq o'yinining ulkan va murakkab san'at darajasiga yetishi jarayonlari haqida kitoblar yozilishi shubhasiz.

Jahon qo'g'irchoq teatrlari qahramonlarining davrasi juda keng. Italiyada Punchinella, Germaniyada Panch va Kristobal, Rossiyada Petrushka, Chexiyada Kashparek. Ular davrasida bizning milliy qo'g'irchoq teatrimiz qahramoni polvon Kachal ham munosib joy oladi deyish mumkin, ular turli millat vakillari bo'lsalarda tabiatlarida, xarakterlarida ko'p umumiy xususiyatlar mavjud. Ular bari sho'x, tili o'tkir, hamma vaqt zolimlarga, riyokorlarga, shayton-u alvastilarga va hatto o'linga ham keskin salbiy munosabatlati bilan odamlarni dilini topganlar, shodlik va xushchaqchaqlik baxsh etganlar. Ruhan ular bir-birlariga yaqin.

Xalq qo'g'irchoq teatr san'atining ushbu va yana ko'plab qahramonlari, an'analari zamonaviy qo'g'irchoq teatrlari faoliyatida, taraqqiy topgan texnik imkoniyatlar va rivojlangan estetik tafakkur tufayli sayqallashib, qo'g'irchoq teatrlaridagi murakkab jarayonlarda o'z o'rniga ega.

Ma'lumki, barcha san'atlar, shu jumladan, qo'g'irchoq teatrining ham umumiy maqsadlari bor. U ham bo'lsa, K.S.Stanislavskiy iborasini qo'llash joiz bo'lsa, har bir san'at turi o'z ifoda vositasiga tayanib "Inson ruhiyati, hayotini" gavdalantirishdan iborat. Haqiqatdan ham poeziyada va prozada, dramaturgiya va spektakllarda, musiqada, raqsda, shuningdek, qo'g'irchoq teatrida ham turli usullar ila amalga oshadigan badiiy ijod asarlarida inson ruhiyati, hayoti turli tuman shakllarda namoyon bo'ladi. Inson badiiy ijod jarayonida o'znini hayajonlantiradigan, hammavaqt o'ylantiradigan eng muhim narsa, ya'ni o'zining insoniylik mohiyatini idrok qilish va ifodalashga intilib yashaydi. Hayotning mazmuni, o'zining atrof-muhit bilan chambarchas rishtalarini tushunib yetishga va uni badiiy aks ettirishga intiladi. Shuning uchun har bir san'at asari hayotni subyektiv idroki va ijodkorning dunyoni his etishning samarasidir.

Har bir san'at turida ma'lum darajada shartlilik, umumlashtirishga moyillik xususiyatlarini kuzatish mumkin. Bu belgilar ayniqsa, qo'g'irchoq teatr san'atida bo'rtib turadi, hatto uning xos belgilari sifatida e'tirof etiladi. Aytaylik, polvon Kachal, Xo'ja Nasriddin kabi obrazlar juda serqirra bo'lib, xilma-xil mulohazalarni tug'diradi.

Qo'g'irchoq, o'z tabiatiga ko'ra aynan shunday yig'ma-umumlashmalarga ko'proq moyil. Agar shu xususiyati ochilmay qolsa, qo'g'irchoq obrazi kemptik bo'lib qoladi. Jonsiz, insonga oid ko'p belgilardan mahrum qo'g'irchoq, obrazning mag'zinigina, asosiy xususiyati va mohiyatinigina ochishga ko'maklashadi.

Qo'g'irchoq teatri haqida gapirilganda, shartlilik atamasi ko'p ishlatiladi. Shartlilik tushunchasi keng ma'noga ega. Binobarin, avval aytganimizdek barcha san'atlarda uchraydi. Biroq, qo'g'irchoq teatrida u mohiyatli mazmunga ega. Qo'g'irchoq obraz, masalan, barmoqqa kiydirilgan tor, sirtidan "o'xshamagan" holda inson sifatida "qabul qilinishi" kabi xususiyatlarga egaki, bu uning "shartliliigi" va "umumlashgan" ligining dalilidir. Uning yana bir xususiyati tinimsiz harakat qo'g'irchoqqa xos vosita sifatida qabul qilinishidir.

Qo'g'irchoqning "shartli" tabiati, undagi majoziylik, ijodkor hayolotiga va badiiy to'qimalarga keng imkoni mavjudligi, qo'g'irchoqni ertak adabiyotga juda yaqin aloqador qiladi. Bolalar ertaga teatr bir-birlari bilan mushtarak holda bo'ladilar.

Qo'g'irchoq teatrining yana bir o'ziga xos xususiyati qisqalik, lo'ndalik. Lo'ndalik, bu degani detallarda chegaralanish, cho'zmaslik. Lo'ndalik shunchaki qisqalik, ixchamlik bo'lmay, balki sermazmun ifoda ma'nosida, ozu-soz sifatida talqinga ega.

Qo'g'irchoq teatrining asosiy qonuniyatlari va ijodiy quvvati haqida gap ketganida, yana bir muhim belgi – uning o'ziga xos dramaturgiyani nazarda tutamiz.

1.2 Teatr qo'g'irchog'i.

Qo'g'irchoq teatrining bosh mohiyati, uning o'ziga xosligining asosi. Qo'g'irchoq teatr sahnasida harakatlanuvchi har bir predmet spektakl ijrochisi qo'g'irchoq sifatida qabul qilinishi mumkin. Aktyor tomonidan harakatlantirilgan "jonlantirilgan" istalgan predmet (gul, yoritgich, shisha idish, mehnat qurollari va h.k.),

butafor tomonidan turli-tuman materiallardan tayyorlangan narsalar ham ijrochi qo'g'irchoq sifatida qabul qilinishi mumkin.

Teatr tomoshalari uchun maxsus tayyorlanadigan, murakkab qurilmalardan tashkil topadigan qo'g'irchoq turlari ham mavjud.

Teatr qo'g'irchog'ining kelib chiqishiga oid birinchi tadqiqotlar XIX asrlarda ma'lum bo'lgan. 1842-yili fransuz yozuvchisi SH.Node qo'g'irchoq teatrining kelib chiqishini insonning "bolalik" pallasiga bog'liqligi g'oyasini o'rta tashlaydi. Unga ko'ra birinchi bo'lib qo'g'irchoqni "birinchi qiz bola" o'zining tabiiy onalik instiktiga muvofiq kashf etish bo'lib chiqdi. Qizchaning o'z qo'g'irchog'i bilan munosabatlari esa qo'g'irchoq teatr san'atining probrazi, qo'g'irchoqbozning o'zi esa maniketganing probrazi sifatida talqin qilingan edi.

Oradan sal muddat o'tib fransuz arxeologi SH.Manyan mutlaqo zid talqinni ilgari suradi. Bu gipotezaga muvofiq qo'g'irchoq johilyat davri odamlari o'zlari yasab olgan "xudo" larini jonlantirish, ularni harakatga keltirishga intilishlaridan kelib chiqqan; har ikki gipoteza juda ko'p tortishuvlar, bahs-munozaralar keltirib chiqaradi. Lekin XX asrga kelib madaniyatshunoslik rivojlanishi bu qarashlarga muhim aniqliklar kiritadi va umuman, teatr, jumladan qo'g'irchoq teatrining ham kelib chiqishi xalqchil urf-odatlar, rasm-rusumlar, marosimlar bilan bog'liqligini asoslaydi. Qadimiy urf-odatlar, ibtidoiy tafakkur, mifologiyaning ildizlari o'rganilishi, qo'g'irchoqlarning sirtidan "o'yinchoq" sifatida ko'rishga qaramay, aslida insonning narigi dunyo haqidagi tasavvurlari bilan bog'liq (xronik) mavjudod degan xulosa qaror topadi. Barcha xalqlar (osiyoliklar, afrikaliklar, qadimiy yevropaliklar, avstraliyaliklar, Shimoliy Amerika hindulari, slavyanlar va boshqalar)da qo'g'irchoqlar aslan marhumlar va ruhlar dunyosiga mansub bo'lganlar. Ularning odamlarning o'tib ketgan ajdodlarga munosabati aks etgan, qo'g'irchoqlar tiriklarga mansub bo'lmagan ishlarni qilishga haqli hisoblanganlar. O'tmishda mansub ekanliklari, qo'g'irchoqlarning tashqi qiyofalarida ham ifodalanar edi, ular troteksli (bo'rttirilgan), ko'pincha badburun, juda g'alati, maxsus moslama vositasida chinqiriq, tovushlar bilan "gapiruvchi" bo'lib, uch-to'rt xil mavjudodlar belgilarini ham qamraganlar. Zotan, qadimgi tafakkurga binoan, aynan mayib-majruhlik, nomutanosiblik narigi dunyoga

munosiblikning ifodasi sifatida qabul qilingan. Qo'pqopli qo'g'irchoqlar tarixchilar ma'lumotiga ko'ra qadimgi yunonlarning ko'cha tomoshalari-balaganlarda ko'zga tashlanar ekan. Hatto, tadqiqotchilar qo'g'irchoq teatrining antik tragediya bilan bevosita aloqador degan mulohazani bildirganlar. Ma'lumki, antik teatrdan aktyorlar niqob orqali xarakter yaratganlar, o'z qahramonlari kechinmalarini koturn (belgi)lar bilan ifoda qilganlarki, natijada asr qahramonlari xatti-harakatlarida notabiiy plastika shartliligi tomoshabinlarga tushunarli bo'lgan. Insonning qo'g'irchoq bilan ibtidoiy munosabatidagi ayrim tizimlarni zamonaviy teatr amaloyotida ham uchratish mumkin. Masalan, professional qo'g'irchoqboz ustalar qo'g'irchoqni yasab bo'lgach, uni stol ustiga tashlab, qo'g'irchoq qanday tushishiga qarab u o'z hayoti bilan yashay oladimi, yo'qmi? Shuni taxminlar ekanlar. Yoki qo'g'irchoq yasash jarayonida ko'zini ochish esa so'nggi ish hisoblanar, binobarin, shundan keyingina qo'g'irchoqqa jon kirar emish, undan keyingi qo'g'irchoqni qiyofasini to'g'irlash ishlari uning "joni" ni og'ritar ekan.

Teatr qo'g'irchoqlarining spetsifik turlari Verxovaya (tepa)qo'g'irchoqlar yangi spektakl vaqtida qo'g'irchoq shirmaning ustida ishlayotgan aktyordan yuqorida uning tepasida bo'lishini anglatadi. "Verxovta" atamasi rus xalq qo'g'irchoqbozlari tomonidan Marionetkaga qarshi ma'noni bildiruvchi tushuncha sifatida iste'molga kiritilgan. Verxovaya (tepa)qo'g'irchoqlar o'z navbatida bir necha turlarga ega. Ulardan birinchisi Qo'lgopli qo'g'irchoqbo'lib, qo'g'irchoqbozning qo'lga kiygizilib barmoqlari bilan boshqariladi. Ikkinchisi, Tratesvaya (simli) qo'g'irchoqbo'lib, qo'lgopli qo'g'irchoqdan tashqi jihati bilan, ham boshqarilish usuli bilan farq qiladi. Qo'g'irchoq –marionetka qurilmasi jihatidan tepa qo'g'irchoqlardan tubdan farqlanadi. Marionetka atamasi fransuzcha Magyup, Mapopepe so'zidan olinib o'rta asrlar qo'g'irchoq miserikshtarda Bibi Maryamni tasvirlagan jajji figuralar shunday atalgan. Ular Nevropast deb ataluvchi aktyor qo'g'irchoqboz tomonidan tepadan turib iplar yoki simlar vositasida boshqarilgan. Eng oddiy marionetka sim chiviqli bo'lib, uning boshi va tepasi odatda yaxlit ishlanib, mahkam biriktirilgan, oyoqlari va qo'llari erkin harakatlangan Marionetka simliga qaraganda ancha murakkab konstruksiyadan iborat bo'ladi.

Yana avtomat deb ataluvchi mexanik qo'g'irchoqlar rizinalar, prujinalar, bug' va sh.o'.vositalar bilan jonlanuvchi qo'g'irchoqlar turkumiga kiradi. O'z- o'zicha harakatlanuvchi ichiga simob quyilgan qo'g'irchoqlar, masalan xitoy qo'g'irchoqlari ham ma'lumki, ularning markazida joylashtirilgan simob turli holatlarda harakatlanish imkonini beradi. Bunday qo'g'irchoqlar, jumladan, Y. Oleshning «Uch baqaloq» G.H Andersenning «Bulbul» hikoyasi asosida qo'yilgan spektakllarda qo'llanilgan. Biroq bunday avtomat qo'g'irchoqlar qo'g'irchoq teatrida kamdan –kam holatlarda ishlatiladi, shunki bu vaziyatda aktyorning funksiyasi minimal holatga kelib qoladi. Bugungi kompyuter o'yinlarining avlodi deyish mumkin. Haybatli deb ataluvchi qo'g'irchoqlar odam bo'yi va undan ham katta bo'lishi mumkin. Bular aslida boshi butafordan yasalgan bosh bo'lib, butun gavdasi ichiga aktyor joylashadi. Antik teatr aktyorlarini shu qo'g'irchoqlarning prozasi deyish mumkin, bular aslida boshi butafordan uaratilgan bosh bo'lib, aktyor bilan ular, niqob va kiyim belgilari vositasida obraz yaratar edilar. Shunday qilib, zamonaviy qo'g'irchoq teatrida aktyor bilan aloqadorlikda har qanday predmed ham "ishlay olishi", obrazga aylanishi mumkin.

1.3.Repertuar tanlash

Qo'g'irchoq teatri uchun yoziladigan pyesalarning o'ziga xos xususiyatlari u yoki bu pyesa qo'g'irchoq teatri repertuariga kiritilishida asosiy ahamiyatga molik shart hisoblanadi. Qo'g'irchoq teatri uchun maxsus yozilgan pyesalardan tashqari, ba'zan dramaturgik yoki musiqiy teatrlar uchun yozilgan pyesalarni moslashtirish ham mumkin bo'ladi. Teatr rahbariyatida ba'zan biror bir hikoya yoki ertakni insenirovka qilishga ehtiyoj tug'iladi, hatto teatr ijodkorlarining o'zlari teatrlari uchun dolzarb mavzularda pyesalar yozishlari ham mumkin.

Qo'g'irchoq teatri pyesasiga nisbatan umuman pyesalarga oid barcha talablarni, ya'ni mavzuning dolzarbligi, qiziqarli qurilgan syujet, pishiq xarakterlar va yaxshi ifodali tilni qo'llanish kerak. Ayni vaqtda, shunday spetsifik o'ziga xosliklar borki, faqat ularning mavjudligini pyesani «qo'g'irchoq» yoki «noqo'g'irchoq» tabiatini belgilashi mumkin. Bunday xususiyatlarni aniqlashda ham qandaydir kalitlar bo'lishi qiyin. Chunki kecha «qo'g'irchoq» tabiatiga shubhali ko'ringan pyesa bugun

qo'g'irchoq teatrida o'z sahnaviy mujassamini topib qolishi mumkin. Yoki, aksincha, kuni kecha «qo'g'irchoq pyesa» sifatida talqin qilingan pyesa bugun «eskirib» yaramay qolishi mumkin. Bunda rejissyor fantaziyasi va aktyor mahorati tufayli doim yangiliklar, yangi ijodiy topilmalar har qanday pyesa taqdirini hal eta oladi.

Lekin shunday bo'lsa-da, qo'g'irchoq teatri pyesasida syujet asosiy mezon personajlarning tomoshaviy xatti-harakatlari asosiga qurilishi qo'g'irchoq pyesaning eng muhim spetsifik belgisidir. Voqealarni dialoglar bilan yoritiladigan pyesalar, qo'g'irchoq teatri sahnasida muvaffaqiyat qozonishi qiyin. Ayniqsa, qo'lg'opli qo'g'irchoqlar qiziqarli va keng ko'lamli xatti-harakat qilish imkoni borligi tufayli so'zli faoliyatni birmuncha ko'tarishi mumkin, ammo simli qo'g'irchoqning ham imkoniyatlari chegarasiz emas. Albatta, har ikki holda ham qolip, qattiq o'rnatilgan qoida bo'lishi mumkin emas. Ixcham dialoglar bilan jajji sahnalarni mahorat bilan ijro qilish mumkin.

Teatrda tomoshaviy xatti-harakatlarga boy pyesa tanlashda, qo'g'irchoqning jonli mavjudotlarning barcha xatti-harakatlarini bajarishga qodir emasligini ham yodda saqlash kerak bo'lgan. Shuning uchun rejissyor va rassom pyesa bilan tanishuvda qo'g'irchoq nimani amalga oshirishga alohida e'tibor berishlari va uning ijro vositasini avvaldan belgilab olishlari zarur. Qo'g'irchoq pyesaning g'oyaviy mazmuni, badiiy jihatlari qo'g'irchoq teatri san'atida hozirda mavjud barcha turkumlardan istaganini qo'lga kiygiziladigan qo'lg'opli («petrushka» tipida) qo'g'irchoq, simli qo'g'irchoq, iplarga bog'langan «marionetka», sahna planshetida harakat qiladigan katta qo'g'irchoq yoki soya teatri vositasini, yoki bir necha turini jamlab qo'llanishni taqazo qilishi mumkin. Zamonaviy qo'g'irchoq teatri amaliyotida ko'proq turli sistemalarni, turli usullar va vositalarni g'oyat erkin tarzda birlashgan, sintez holatlar kuzatiladi. Hamma gap ana shu sintez, ana shu jamlamalar qo'g'irchoq teatrining asl tabiatini, qo'g'irchoq pyesaning mazmun- mohiyatini teran gavdalantirishga yo'naltirilgan bo'lmog'i kerak, aks holda qo'g'irchoq teatrining texnik imkoniyatlari, turli usul va vositalarning quruq namoyishiga, ko'z-ko'z qilishga aylanib qolishi mumkin. Tanlanadigan pyesa qo'g'irchoq teatri san'atiga xos bo'lgan xususiyatlarga monand bo'lmog'i zarur. Xos xususiyatlarning birinchisi va eng asosiysi qo'g'irchoq teatrida jonsiz predmetlar

jonlanadi va harakat qiladi. Faqat qo'g'irchoqlargina emas, balki har qanday predmet jonlanadi. Hammasi ham odamni tasvirlashi shart emas, odamni ifoda qilishi kerak. Muhimi, jonlanishlar tomoshabin ko'z o'ngida bo'lib o'tadi va unga zavq-shavq baxsh etadi.

Pyesaning «qo'g'irchoq» tabiatini belgilashda qo'g'irchoq xarakterini umumlashmalik darajasi g'oyat muhim rol o'ynaydi. Tanlangan pyesa uchun reja tuzadigan rejissyor va rassom mulyaj, odam yoki biror mavjudotning o'lik nusxasini emas, balki umumlashma obraz yaratishga buning uchun eng muhim, eng ifodali belgilarni aks ettiradigan obraz yaratishga harakat qilishlari kerak.

Qo'g'irchoq umumlashma obraz darajasiga ko'tarilmasi, odam yoki hayvonni naturalistik taqlid usuli bilan o'xshatsa, mo'jiza yuz bermaydi, badiiy jarayon kuzatilmaydi, san'at asari tug'ilmaydi.

Qo'g'irchoq teatri san'atining yana bir muhim jihatini qochirim, kinoya, majoz kabi vositalarni qo'llashga ham pyesada asos, zamin bo'lishi kerak. Binobarin, qo'g'irchoq faqat odamni emas, hayvonlarni ham, turli-tuman predmedlar va tabiiy hodisalar, masalan, shamol, bo'ron, dovul va h.k larni bari o'z mohiyatiga ko'ra insoniy xarakterlarni ifoda qiladi. Shuning uchun ham ertaklar, rivoyatlar va masallarda predmed va hodisalar nutqlari bo'lib ular insoniy xarakterlarga ega bo'lishi bejiz emas. Demak, rejissyor va rassom qo'g'irchoq teatrida pyesadagi voqea – hodisalarning g'oyaviy-badiiy mag'zini ochish uchun metafora, ya'ni istiora, kinoya shaklini topish zarur.

“Qo'g'irchoq” tabiatli pyesa rejissyor va rassom hamda aktyordan spektaklning va har bir obrazning plastik yechimini topishni ham asosiy muammolardan biri sifatida taqazo qiladi. Spektaklning plastik yechimi, ya'ni qo'g'irchoqning xarakter va xatti-harakatlari majmuali, uning shirmadagi yashash tarzi pyesa va unga rejissyor beradigan talqindan kelib chiqadi. Qo'g'irchoq teatri repertuariga pyesa tanlash, ayniqsa katta yoshdagi tomoshabinlarga mo'ljallangan pyesaning munosibini topish ancha mushkul jarayon. Qo'g'irchoq teatri uchun maxsus pyesa yozadigan dramaturglar soni barmoq bilan sanarli. Lekin, nazarimda qo'g'irchoq teatri repertuari muammolari dramaturgik materialning kamligidan ham ko'ra, rejissyorlarning passivlik, ijodiy

izlanishlari talab darajasida emasligining oqibati deyish mumkin. O'z vaqtida Latviya qo'g'irchoq teatrida Brextning «Uch mirilik opera», Sank-Peterburg katta qo'g'irchoq teatrida Ekzyuperining «Jajji shahzoda» kabi pyesalarining muvaffaqiyatli yechim topganligi qo'g'irchoq teatr san'atining jahon adabiyoti durdonalariga murojaat qilish imkoniyatlari cheksizligini ko'rsatadi.

Lekin bunday ijodiy jasorat kamdan-kam teatlarda uchraydi. O'zimizning Respublika qo'g'irchoq teatrlarimizda G. X. Andersenning «Gugurt sotuvchi qiz» hikoyasi asosida rejissyor D. YO'ldoshevning yozgan va sahnalashtirgan «Yana o'sha Andersen» spektakli ana shunday ijodiy jasoratlar sirasiga kiradi.

1.4. Plastika va uning qo'g'irchoq teatridagi o'rni

Plastika deganda biz faqatgina aktyorning plastikasini tushunmasligimiz kerak. Plastika hayotda yurish- turishimizda va xatti-harakatimizda, har qadamda uchraydi. Plastika faqatgina aktyorlar uchungina emas, balki har bir san'atkor, har xil kasb egalarida, jonzodlarda o'ziga xos va yarasha plastika mavjud va uni xohlaydimi xohlamaydimi o'zi bilgan va bilmagan holda ishlatadi. Masalan hayvonlarni oladigan bo'lsak. Har bir hayvonning o'ziga hos plastikasi bor, bu plastika egalari tana jihatidan bir- birlariga o'xshamasa ham plastikalari bilan bir-birlarinikiga juda o'xshash bo'ladi. Masalan, mushukning plastikasini oladigan bo'lsak, tana jihatidan o'xshamasa ham plastikasi bir xil bo'lgan hayvonlar mavjud; bular sher, yo'lbars, ayiq va shunga o'xshash hayvonlarning plastikasi bir-biriga o'xshaydi.

Plastika turlariga aktyorning qo'l plastikasi, oyoq plastikasi, yuz plastikasi, ko'z plastikasi, tana plastikasi kiradi. Nafaqat aktyor yoki aktrisaga balki butun mavjudotning ana shunday plastikasi bor. Asosan plastika san'ati san'at uchun va san'atkor uchun juda-juda muhim rol o'ynaydi. San'atkor bo'laman, deb o'zini oldiga vazifa qo'ygan har qanday odamdan plastika san'ati juda katta mas'uliyat va tajriba talab qiladi. Masalan, dirijyorlik san'atini oladigan bo'lsak dirijyorlarga qo'l plastikasi o'ta muhim ro'l o'ynaydi. Muqimiy nomidagi musiqali drama teatri yoki Alisher Navoiy nomidagi opera va balet katta teatrlarini olsak, har ikki teatrd ham orkestrlarni

ko‘ramiz. Ana shu orkestrni boshqarib turuvchi dirijyorlarga ko‘zimiz tushadi. Agar dirijyorning qo‘l plastikasi yaxshi bo‘lmasa, o‘zini ustida qo‘l plastikasi bilan bog‘liq bo‘lgan mashq va shartlarni bajarmasa, har qanday ma‘nosi chuqur bo‘lgan spektaklni ham, operani ham, baletni ham mazmuni tushib ketishi mumkin. Shuning uchun san‘atkorlar uchun san‘at uchun plastika san‘ati va plastika suv va havodek zarur. Agar plastika san‘atini mukammal egallay olmasa, plastika nimaligini tushunib yetmasa, bu san‘atkor hayotda ko‘p to‘siqlarga duch keladi.

Qo‘g‘irchoq teatrda plastika va plastika san‘ati juda katta va juda muhim rol o‘ynaydi. Qo‘g‘irchoq aktyori yoki aktrisasi bo‘laman degan har qanday o‘g‘il-qizga plastika san‘ati juda-juda kerak va zarur. Qo‘g‘irchoq teatrini ashaddiy muxlislari bu bolajonlar, agar biron bir aktyor yoki aktrisa deylilik ilon obrazini yaratish kerak, buning uchun aktyor eng avvalo shu hayvon to‘g‘risida ancha-muncha ma‘lumotga ega bo‘lishi kerak. U obraz qanday, hayvon qanday yuradi, qanday turadi va qanday ovqat yeydi, mana shunday xatti-harakatini, xususiyatlarini bilish kerak. Aktyor biron –bir obraz yaratish uchun yoki yaratishdan oldin olingan roldagi plastikani topishi va bilish kerak.

Aktyor eng avvalo qilayotgan ishiga o‘zi ishonishi kerak. Berilgan shart - sharoitdan men kimman deb o‘z oldiga maqsad qo‘yib ana shu maqsadga intilib ishlash kerak. U o‘zini ishontira olsa, men aktyor emasman, men ilonman deb shu hayvonni tusiga kira olsagina shundan jajji tomoshabinlarni ishontirish mumkin. Bunday yuqori tajribaga ega bo‘lish uchun tegishli oliygohlarni o‘qib tamomlash kerak. Oliygozlarda shuning uchun plastika darsliklari o‘tiladi. Ustozlarning saboqlarini va plastika san‘atini mukammal egallagan talaba kelajakda professional aktyor yoki aktrisa bo‘la olishi mumkin. Agar kelajakda men qo‘g‘irchoq aktyori bo‘laman degan talaba eng avvalo plastika nimaligini tushunib yetishi va uni mukammal egallashi kerak bo‘ladi.

1.5. Qo‘lqopli qo‘g‘irchoqning qo‘l plastikasi bilan bog‘liqligi

Qo‘lqopli qo‘g‘irchoqning qo‘l plastikasi bilan bog‘liqligi umuman qo‘g‘irchoq aktyori yoki aktrisa uchun qo‘l, oyoq, tana, yuz plastikalari juda muhim. Qo‘lqopli

qo'g'irchoqni o'ynatish uchun qo'l plastikasi qancha yaxshi bo'lsa shuncha shuncha chiroyli va ma'noli bo'ladi. Boshqa bir yo'nalishdagi san'atkorlar, aktyorlar, aktrissalar va raqqosalar bajaradigan oyoq, qo'l, yuz, tana, ko'z va boshqa plastikalarni qo'g'irchoq aktyori yoki aktrissalari qo'l bilan ko'satib berish kerak. Qo'lqopli qo'g'irchoqlar turli xil bo'lishi mumkin. Masalan, har qanday hayvon, har qanday odam yoki bola-qiz va har qanday jonsiz buyumlar qo'lqopli bo'lishi mumkin va qo'lqopli qilib yasalishi mumkin. Qo'g'irchoqning mexanizmini ishlata bilish, qanday qo'g'irchoq bo'lsa shunga yarasha uning plastikasini izlab topish va chidamlilik kerak bo'ladi. Agar podshoh obrazida qo'g'irchoq qo'lqopli bo'lsa qo'g'irchoqning katta kichikligiga qarab uning o'ziga xos vazni va og'irligi bo'ladi. Agar aktyor yoki aktrisaning qo'l plastikalari rivojlanmagan bo'lsa, uning qo'li charchab toyib boradi. Shunda qo'g'irchoq o'z-o'zidan tomoshabin tomonidan uchun "uroven" baland pastligini yo'qotadi va bu spektaklga zarar bo'lishi mumkin. Shuning uchun aktyor yoki aktrisa qo'l tana va boshqa plastikalarga oid mashqlarga jiddiy e'tibor qaratishi kerak. Agar bir hayvon qo'lqopli qo'g'irchoqda tasvirlansa bu qo'g'irchoq aktyor yoki aktrisadan katta mahorat talab qiladi. Chunki o'sha hayvon butun vujudi bilan bajaradigan plastikalarni aktyor ikki qo'lida bajarishi va ko'rsatishi kerak. Boshqa teatrlardan qo'g'irchoq teatrining murakkabligi ham shunda bo'lsa kerak. Qo'g'irchoq aktyori drama, musiqali drama, estrada yo'nalishidagi aktyor bo'la olishi mumkin, lekin har qanday san'atkor qo'g'irchoq qo'g'irchoq aktyori bo'la olmaydi.

2. Bob. Qo'g'irchoq teatri aktyori-kasbining alohida xususiyatlari

San'atlarning har turi uchun xos bo'lgan qonuniyatlar, uslublarga tayangan holda, ijodkor asar yaratadi, tomoshabin uni tinglaydi, ko'radi, zavq oladi. Balet spektaklini tomosh qilar ekanmiz, qatnashuvchilarning raqsiga mahliyo bo'lamiz. Operani tinglab o'tirib ovozlar sehridan zavqlanamiz. Odamlar hayotda raqs va qo'shiq vositasida munosabatda bo'lmasliklarini juda yaxshi bilgan holda, raqs yoki ariyalar orqali inson hayoti, uning kechinmalariga sherik bo'lamiz. Aynan, raqslar uchun balet spektakliga, ariya tinglash uchun operaga boriladi.

Qo'g'irchoq teatriga kelsak, avvalo qo'g'irchoqni ko'rgani boriladi. Qo'g'irchoq jonli, tirik aktyorga nisbatan ramziy ekanligini, odamga yoki biror mahluqotga aynan o'xshash belgilari juda kam bo'lishini ham yaxshi bilganimiz holda, biz qo'g'irchoqni tomosha qilamiz, uning tirilishi mo'jizasini ko'ramiz, undan zavq olamiz. Xatti-harakatlariga, undagi insoniy tuyg'ularga ishontirish kuchiga mahliyo bo'lamiz.

2.1.Aktyor va qo'g'irchoq xatti-harakatlari o'rtasidagi funksional aloqadorlik.

Bir qarashda inson xatti-harakati frazeologiyasi nuqtai-nazardan odatga, ko'nikmaga aylanib ketgan harakat stereotiplari butunlay o'zgargandek tuyuladi. Dramatik teatr aktyori bilan qo'g'irchoq teatri aktyorining muskul apparatining oddiy jismoniy harakati qiyosida taqqoslab ko'ramiz. Aytaylik, dramatik aktyor sahnaviy voqea davomida o'tirishi zarur. Shunga muvofiq harakatga keltiruvchi buyruq dastlab miyada tug'iladi. Bunday da'vat markazga intiluvchi nerv orqali markaziy nerv sistemasiga boradi va undan markazdan tarqaluvchi harakat tomirlariga o'tadi va bu tomirlar bo'ylab yelka, bo'ksa, oyoq va boshqa qismlar muskullarini harakatga keltiradi. Zarur mushaklarning uzayishi yoki qisqarishi berilgan bosh miya buyrug'i bajariladi. Reflektorli yoy egilib bo'ladi, ya'ni odam o'tiradi.

Qo'g'irchoq teatri aktyorida bu refleks jarayonining birinchi qismi drama aktyorida qanday bo'lsa, shunday kechadi, biroq yakun farqlanadi. Nerv tomirlari orqali bajariladigan holatni aktyor emas, balki qo'g'irchoq amalga oshiradi. Qo'g'irchoqning o'tirishi uchun mutlaqo boshqacha fiziologik xatti-harakat amalga oshiriladi. YA'ni yelka, qo'l, bilak, tirsak, barmoq mushaklari harakatga keladi. Natijada qo'g'irchoq istalgan holatga muvofiqlashtiriladi.

Qo'g'irchoq - aktyor tanasida qanday jarayon kechadi. Aktyor va sahnaviy personaj, ya'ni qo'g'irchoq xatti-harakatlari orasida funksional (vazifaviy) aloqa doimiy ravishda yuz beradi.

Qo'g'irchoq teatri aktyori tanasida fiziologlar va sportchilar iborasiga ko'ra ideomotor akti yuz beradi, "Harakat haqidagi fikr mushaklarning juz'iy torayishlari, qisqarishlari bilan barobar kechadi. "Aktyorning ongida va qo'g'irchoq plastikasi vositasida amalga oshadigan harakat, unga mas'ul muskul mushaklarining juz'iy, ko'pincha tashqaridan sezilmaydigan torayishiga sabab bo'ladi. Aktyor sahnaviy zarur xatti-harakatni o'zidan o'tkazadi va uni kuchaytirib, qo'g'irchoqqa beradi. Qo'g'irchoq sakraganda, chopganda, o'tirganda turli-tuman xatti-harakatlar qilganida, aktyor ham barcha harakatlarni o'zi qilayotgandek, biroq ko'rinmas, bilinmas darajada amalga oshiradi. Demak, aktyor qo'g'irchoq qilishi kerak bo'lgan ommaviy imonov P.V. Metod Stanislavskogo i fiziologiya emotsiy. Harakatlarni o'z tajribasiga suyangan holda yoki kuzatishlariga tayanib, uning har bir detal, mayda-chuyda, ikir-chikirlarini o'zaro bog'liqlikda yodida saqlashi va amalga oshirishi kerak bo'ladi.

Sahnaviy personajga xos hissiyotlarni aktyor qalbi bilan his etilishi-qo'g'irchoq teatri ijrochisi uchun zarur shart hisoblanadi. Bu hissiyotlarni aktyor qo'g'irchoqlarni turli rakurs, hilat va harakatlarida, bir so'z bilan aytganda, uning plastikasi orqali ifoda qilishi kerak. Faqat shundagina sahnaviy personaj, qo'g'irchoqning har bir spektakldagi qattiq harakatining plastik belgilari namoyon bo'ladi, sahnaviy yashash tarzining xususiyatlari yuzaga keladi.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti qo'g'irchoq bo'limida aktyorni tarbiyalash asosan Stanislavskiy sisteması uslubiyati zaminida olib boriladi. Aktyorlarning qo'g'irchoq bilan trenaj mashg'ulotlari, albatta aktyor psixotexnikasi elementlari Stanislavskiy sistemasiga asoslangan mashqlari jonli plan bilan parallel holda olib boriladi. Lekin bu jarayonda ikki xil mashqni o'zaro aloqadorligi, bir-biriga ta'sirini amalga oshirishda zarur meyor aslo buzilmasligi kerak.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida qo'g'irchoq teatri aktyorlari tarbiyalash ishi boshlanganiga o'ttiz yildan oshiq vaqt o'tdi. Respublika qo'g'irchoq teatri, viloyatlar qo'g'irchoq teatrlarida institutni bitirib chiqqan sobiq talabalar teatr artistlarining aksariyatini tashkil qilib kelgan.

Biroq so‘ngi yillarda, ayniqsa viloyat teatrlarida maktab o‘tagan professionallar soni kamayib borayotgani tashvishlanarlidir. To‘g‘ri, institutda har yili qo‘g‘irchoq bo‘limini bitirib chiquvchilar bo‘ladi. Lekin ularning aksariyati viloyat teatrlariga borib ishlamaydilar. O‘zlarini boshqa sohalarga urib kelayotganlar ham yo‘q emas. Ammo, masalaning boshqa bir jiddiy tomoni bor.

Institutda tahsil oldi degani diplomli qo‘g‘irchoqboz aktyor teatrga yetib keladi va bu kasb uning kundalik mehnati, hayoti tarziga aylanadi, degani emas ekan. Yosh yigit-qiz bu fakultetga kirayotganida, kasbni tanlayotganida qalb amriga itoat qildimi, yoki boshqa sharoitlar sabab bo‘ldimi, gap ana shunda. Ba‘zan sharoit taqazosi bilan, aytaylik drama bo‘limiga yaroqsiz topilib yoki drama bo‘limiga davogarlar ko‘p bo‘lib, konkurs kattaligi tufayli qo‘g‘irchoq bo‘limiga kirib qoluvchilar ham uchrab turadi. Bunda talaba o‘zida tub o‘zgarishlarga erishmasa, qo‘g‘irchoqqa mehr- muhabbat tuyg‘usini o‘zida shakllantira olmasa, u san’atkor bo‘lmaydi.

Qo‘g‘irchoq teatri aktyori boshqa janr aktyorlaridan farq qiluvchi, o‘ziga xos tipdir. Boshqalardan farqlanishi uning kasb mahorati, qo‘g‘irchoq o‘ynatilishi bilan chegaralanmaydi. U aynan boshqa tipdagi shaxs. Ma’lumki, o‘zining san’atini, san’atkorligini, o‘z qiyofasini jamiyatga ko‘rsatishga intiluvchi shaxs (bu xususiyatning yomon tarafi yo‘q, bu har bir artistning haqli istagi) shirma ortida uzoq o‘tira olmaydi, zerikadi, o‘zini topmaydi. Demak, qo‘g‘irchoqboz aktyorning asosiy hislatlaridan biri kamsuqumlik, kamtarlikdir. Bunday fazilat, albatta boshqa janr artistlariga ham xos ekanligi shubhasiz, ammo bu fazilatlar drama teatrida va qo‘g‘irchoq teatrida turli proporsiyalarda yuzaga chiqadi, aks etadi. Qo‘g‘irchoq teatri aktyori uchun uning o‘zi emas, undan tashqaridagi mavjudot, uning ijro quroli-qo‘g‘irchoq va u bilan bog‘liq vaziyat ko‘proq ahamiyatga ega bo‘lishi diqqatga sazovor. Shu bilan birga qo‘g‘irchoq teatri aktyoriga xos ko‘rinmaslik bilan bog‘liq kamtarlik juda faol, sermazmun mehnat, ijodiy izlanishlarga to‘la bo‘lishida, bu inson qo‘g‘irchoq san’atining odamimi, bunda o‘zini topganmi, bir so‘z bilan aytganda professionalmi yoki yo‘qligi ekanligi o‘zini ko‘rsatadi.

Umuman, aktyorlik san’atining eng teran tavsifi uning organikasi, uning qo‘g‘irchoqqa hayot bag‘ishlashida nemat bo‘ladi.

Qo'g'irchoq teatri aktyorining qo'llari-uning asab torlari va jismoniy energiyasini qo'g'irchoqning plastik xatti-harakatlariga aylantiruvchi, shuur va hissiyotlarni yorutuvchi o'ziga xos vositasidir. Barmoqlarning harakatlari, bilaklarning turli mashqlari, yoki gipt yoki vagani boshqarishda barmoqlarning salgina nozik harakati tufayli qo'g'irchoq spektakli personajining emotsional holatida o'zgarishlar yuz beradi.

S.M.Mixoes "Fikrim barmoqlarim orqali yurishga o'rganib qolgan, obrazli ifodani o'zi topadi", -deb yozgan ekan.

2.2.Qo'lqopli qo'g'irchoqda yaratiladigan obrazlarning xususiyatlari

Taniqli san'atshunos olim, professor Muhsin Qodirov "Qo'g'irchoq teatri san'atining ajoyib, ta'sirchan turlaridan biri. Uning jozibadorligi, tomoshaviyligi, qandaydir sodda-go'zalligi "mo'jizali" tabiatga ega bo'lishidadir. Boshqa paytda oddiy bolalar o'yinchog'idan farq qiladigan qo'g'irchoq san'atkor qo'lida qo'ndirgan, jonlanadi, nafas ola boshlaydi, tafakkur hosil qiladi, ya'ni, rosmana insoniy hayot bilan yashay boshlaydi", deb yozgan. Olim bu yerda umuman qo'g'irchoq teatri ijrochilik imkoniyatlari kengligi haqida fikr yuritadi. Shunday bo'lsada, biz ushbu sermazmun mulohazada "san'atkorning qo'lida" iborasini san'atning umumiy tavsifi bo'lishi bilan birga uni bevosita aktyorning qo'li manosini anglatuvchi ibora sifatida talqin qilishni lozim topdik. Binobarin, ushbu ilmiy ish mavzu qo'lqopli qo'g'irchoq ekan, uning asosida aktyorning qo'lqop sifatida kiyib o'ynatiladigan, o'zbek qo'g'irchoq teatri tarixida "qo'l qo'g'irchoq" deb atalgan qo'g'irchoq teatri tizimini nazarda tutamiz. O'zbek milliy qo'g'irchoq teatri "Chodir jamol" ning qahramonlari qo'l qo'g'irchoqlar bo'lgan. Hozirgi shirma-parda o'rnida qo'g'irchoqboz aktyorning beliga bog'lanadigan chodir aktyorning boshidan yuqoriga ko'tarilib, uning ichida aktyor qo'llariga kiygizilgan qo'g'irchoqlar chodir ustida harakatda bo'lganlar. Qo'g'irchoqlarni faoliyatga keltiradigan birdan-bir vosita aktyorning ikki qo'li, o'n barmog'i bo'lgan. Ana shu qo'l va barmoqlarning san'ati qo'l qo'g'irchoqning asosi va mundarijasidir. "Chodir jamol" da belga boshi uzra o'yin maydoni hosil qiluvchi chodir bog'lab olgan qo'g'irchoqboz tik turib, ba'zan cho'kka tushgan yoki uzala tushib yotgan holda, odatda boshi yog'ochdan ishlangan qo'g'irchoqlarni qo'llariga kiyib tomosho ko'rsatgan. Tili

tagiga “pishiq” yog‘och payrahadan yasalgan “safil” degan moslama qo‘yib qo‘g‘irchoqlarga mos chiyildoq, o‘tkir tovush hosil qilgan. An’anaviy teatrning ko‘p xususiyatlari, ayniqsa qo‘l mahorati, uni sayqallashtirish, zamonaviy qo‘g‘irchoq teatrida ham uslubiy asoslarni saqlab qolgan. Qo‘l qo‘g‘irchoq, demak aktyorning qo‘liga kiyiladigan, qo‘lqop turi bo‘lib, rus teatrida- “Petrushka” qo‘g‘irchoq‘i atamasi keng tarqalgan. “verxovaya” (тепа), ya’ni eskicha chodir, hozirgi shirmadan ko‘rsatiladigan qo‘g‘irchoqlar insoniy his – hayajonlar, kechinmalarni teran ifoda qilish imkoniyatlariga ega. Shuning uchun ham zamonaviy, juda keng texnologik qudrati mavjud bo‘lgan qo‘g‘irchoq teatrida qo‘l qo‘g‘irchoq, demak, qo‘lqopli qo‘g‘irchoq keng tarqalgan tur sifatida ma’lum.

Odatda ko‘p qo‘g‘irchoqda barmoqlar qo‘g‘irchoq gavdasiga nisbatan ulkan panja sifatida qo‘llaniladi. Qo‘g‘irchoq qo‘lga kiygizilganda qo‘lning o‘zi (bilak) tanaga aylanib, qo‘g‘irchoqning boshi va qo‘llari aktyorning barmoqlari vositasida boshqariladi.

Qo‘l qo‘g‘irchoqni ikkita keng tarqalgan uslubiyati ma’lum:

1) Ko‘rsatgich barmoq qo‘g‘irchoqning boshiga, bosh barmoq va o‘rta barmoq qo‘g‘irchoq kiyimining yenglariga kiritiladi. Jimjiloq va nomsiz barmoq kaftga bukiladi.

2) Ko‘rsatgich va o‘rta barmoqqa qo‘g‘irchoqning boshi kiygiziladi, bosh barmoq bir yengiga, jimjiloq va nomsiz barmoq ikkinchi yeng ichida bo‘ladi.

Umuman aktyorning qo‘li qo‘g‘irchoq ichida turlicha jonlanadi va qo‘l qo‘g‘irchoq xatti-harakatlari shunga muvofiq xilma-xil ko‘rinishlarga ega bo‘ladi. Qo‘g‘irchoqning “turish-turmushi” qo‘g‘irchoq boshqarish vositasiga bog‘liq tarzda har xil bo‘ladi.

Birinchi rasmdagi qo‘g‘irchoqning boshi old tomonga yengil harakat qila oladi. Ammo boshini u yoq bu yoqqa burish uchun butun gavdasi bilan harakat qilishi kerak bo‘ladi.

Ikkinchi rasmda qo‘g‘irchoqning bo‘yni birinchidagiga qaraganda qattiqroq, ammo u boshini har tomonga erkin burishi mumkin, buning boshga kiygizilgan

barmoqlarini sal tebratsa yetadi. Ammo ikkinchi qo'g'irchoq narsalarni qo'liga olishida biroz qiynaladi.

Barmoqlarni uchinchi rasmdagidek ham joylashtirish mumkin. Bu holda qo'g'irchoq, inson qiyofasiga ko'proq o'xshashi mumkin. Bu uslubning bir qiyinchiligi, kamchiligi shundaki, bukilgan jimjiloq ko'p mashq qilib pishitilmagan bo'lsa, qo'g'irchoqni boshqarishda muammolar tug'diradi.

To'rtinchi rasmdagi vaziyatda qo'g'irchoqning qo'llari erkin harakat qilish imkoniyatiga ega, chunki o'rta barmoq bilan birgalikda kaftga bukilgan.

Ba'zan qo'g'irchoqlarni ikkala qo'lga kiygizilishi ham kuzatiladi. Qo'g'irchoqning ikki qo'l bilan boshqarishning turli usullari mavjud.

Beshinchi oltinchi rasmlarda aks ettirilgan. Ularning har biri qo'g'irchoqning vazifasi mazmuniga bog'liq. Masalan, beshinchi rasmda qo'g'irchoqning qo'llarining harakat imkoniyatlari keng, hatto, panjalarini aylantira oladi.

Qo'l qo'g'irchoqning shundaylari ham uchraydiki, ular gavdasining yuqori qismi-boshi va tanasi bilan birlashib, yaxlit ko'rinishda bo'ladi. Qo'llari esa faqat tirsaklar vositasida harakatlanishi mumkin. Yettinchi rasmda ana shunday qo'g'irchoq tasvir etilgan. Bunday qo'g'irchoqlarni boshqarish usuli quyidagicha bosh barmoq va jimjiloq qo'g'irchoqni qo'llari, qolgan uchta barmoq qo'g'irchoqning boshi va tanasi joylashgan bo'ladi. Bunday qo'g'irchoqning tanasi va qo'llari kam harakat qila oladi, ammo qo'g'irchoqlar yonida qo'llanishi mumkin. Ko'rinishidan bunday qo'g'irchoqlar simlik qo'g'irchoqlarga o'xshab ketadi, lekin ularning afzalik tomoni ham bor, aktyor ikkita qo'g'irchoqning bir vaqtning o'zida ushlab turishi mumkin. Ularning kam aktyorlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Lekin bunday qo'g'irchoqlar juda kam harakat qiladigan epizodik, mayda rollargagina mansub bo'ladi, aks holda simli qo'g'irchoqlar oldida ular harakatda ortiqchaliklari ko'zga tashlanishi va qiziqarsiz bo'lib qolishlari mumkin.

Qo'g'irchoqni shunga o'xshash boshqaruv usuli sakkizinchi rasmdagi holatda ham mavjud. Bunda qo'g'irchoqlar tez-tez qo'llaniladigan, teatlarda ularni "tirsak

qo'g'irchoq" deb ham yuritiladi. Bunday qo'g'irchoq bilan ishlaydigan aktyor barmoqlari qo'g'irchoq yengini emas, ularga maxsus ishlangan qoplama ichiga kiritiladi. Qoplamalar qo'g'irchoq yengiga birlashtirilgan bo'lib, ichi paxta bilan to'latilgan bo'ladi. Bu qo'g'irchoq avvalgisiga qaraganda erkin harakat imkoniga ega, lekin u asl qo'lqopli qo'g'irchoqqa nisbatan xatti-harakatida tabiiylik yetishmaydi va predmetlar bilan qiynalib "ishlaydi". Harakatlarda ifodaviylik yetishmaydi.

Qo'l qo'g'irchoqlar turkumida guruhli qo'g'irchoqlar, orqa planda, ommaviy ko'rinishlarda qo'llaniladigan qo'g'irchoqlarni ham aytib o'tish joiz. To'qqizinchi rasmdagi kabi aktyorning har barmog'iga bittadan kichik qo'g'irchoqlar kiygizish yoki o'ninchi rasmdagiga o'xshash qo'g'irchoqlarni bitta qo'lqopda birlashtirish mumkin bo'ladi. U holda ularni boshqarish ancha jonlanadi.

O'n birinchi rasmda uch obrazni birlashtirgan guruhli qo'g'irchoq aks ettirilgan. Aktyorning bosh barmog'i qo'g'irchoqni chap qo'lini chap tomonidan boshqarsa, jimjilog'i personajning o'ng qo'lini o'ng tomondan boshqaradi. Bunday qo'g'irchoqlarning boshqa qo'llari harakatsiz qoladi. Qo'g'irchoqlar tizimi ichida qo'l qo'g'irchoqlar eng jonlisi, inson yoki hayvonot xatti-harakatlari ifodali va emotsional bera oluvchi turi hisoblanadi. Zotan, qo'g'irchoq xatti-harakati erkinligi aktyor barmoqlari bilan amalga oshiriladi. Sevgilisini ehtiros bilan bag'riga bosish, raqibini boplab tarsakillash holatlarini hech qaysi qo'g'irchoq qo'l qo'g'irchoqdek ifoda qilolmaydi.

Qo'lqopli qo'g'irchoqni mahorat bilan boshqarish uchun ba'zi qoidalarini puxta o'zlashtirish va ularni har bir qo'g'irchoqning xizmat vazifasi va sahnaviy muhitdan kelib chiqqan holda qo'llana bilish kerak bo'ladi.

Professional ta'lim olgan va zarur tajribaga va o'quvga ega qo'g'irchoqboz qo'l qo'g'irchoq orqali mo'jizali obrazlar yaratishga qodir. Tajriba va o'quv ko'nikmalarga ega tinimsiz mehnat, treninglar va sahnaga oid adabiyotlarni puxta o'zlashtirish evaziga shakllanadi. Qo'g'irchoq bo'limi talabasi uchun zarur adabiyotlar ham, kafedrada shakllangan va qo'llanilib kelinayotgan samarali uslubiyat ham mavjud.

Adabiyotlar ichida K.S.Stanislavskiyning aktyorning o'z ustida ishlashiga oid asarlari, T.P.Andreaning "Qo'g'irchoq teatrida aktyor treningi" o'quv qo'llanmasi, YE.V.Speranskiyning "Qo'g'irchoq teatri aktyori", Sergey Obrazsov teatri, Sank-Peterburg katta qo'g'irchoq teatri haqidagi risolalar, o'zbek san'atshunos olimi Muhsin Qodirovning milliy qo'g'irchoq teatri haqidagi asarlari va kafedramiz bazasida yaratilgan. Sherhat Hayitboyev, Maryam Ashurovaning o'quv qo'llanma va kafedrada yaratilgan ko'pgina o'quv-metodik dasturlarni ta'kidlash lozim.

Qo‘l qo‘g‘irchoqlardan o‘zining tashqi ko‘rinishlari bilan va boshqaruv usuli bilan farqlanuvchi sim qo‘g‘irchoq ma‘lum darajada mexanizatsiyalashgan bo‘lib, murakkabli qurilmaga ega deyish mumkin. Aktyor qo‘li, barmoqli katta kichikligidan mustasno bo‘lgan simli qo‘g‘irchoqlar ham aslida aktyordan qo‘l mahorati yangi jihatlarini talab qiladi. Simli qo‘g‘irchoq inson obraziga ko‘proq o‘xshash monand qiyofalarni gavdalantirish mumkin. Simli qo‘g‘irchoq qo‘llarini kafti, bilaklari, tirsakdan yuqori qismda ham harakatlana oladi. Maxsus moslama vositasida qo‘g‘irchoqning bosh qismi tanasidan mustaqil ravishda burilishi, turli xatti-harakat qilish imkoniyatlari bor. Demak, simli qo‘g‘irchoq turli muqomlar qilish, insonning nozik va murakkab xatti-harakatlarini aniq va o‘xshash aks ettira oladi. O‘n ikkinchi rasm qo‘g‘irchoqbozning ikkala qo‘li simli qo‘g‘irchoqni boshqaruvidan bir namuna aks ettirilgan. Bir qo‘g‘irchoqning murakkab vaziyatdagi harakatlarini bir va bir necha aktyor birgalikda amalga oshirishlari ham mumkin. Simli qo‘g‘irchoq inson harakatlarida turli xususiyatlarni, masalan, go‘zallikni aks ettirish, uni nafosatli qilishi mumkin. Yoki, spektakldagi vaziyat, obrazning xarakteridan kelib chiqib aksincha, salbiy tomonlarni ham ishonarli chiqarsa bo‘ladi. Simli qo‘g‘irchoqning qo‘llari simlar yordamida, boshi esa maxsus moslama (Gabit) deb ataluvchi maxsus tutqich bilan boshqariladi. Spektaklning g‘oyaviy badiiy rejasini teranroq amalga oshirish, obrazlarning murakkab xarakterlari va xulq-atvorlarini badiiy jozibali yaratish yo‘lida rassomlar va konstruktorlar doimiy ijodiy izlanishda bo‘lib qo‘g‘irchoqlar asosiy tizimlari, jumladan simli qo‘g‘irchoq turlarini yangi-yangi imkoniyatlarini kashf etishda, unga sayqal berishda davom etaveradilar.

XULOSA

Davlatimiz miqyosida ilgari surilayotgan har tomonlama, hech kimdan kam bo‘lmagan farovon hayot qurish uchun intilayotgan xalqimizning madaniyati va san’atining porloq istiqboli, ertangi kun, hammamizga yuklatiladigan qo‘g‘irchoq teatri maktabining qirralarini chuqur o‘rganishimiz, o‘zlashtirishimiz, ijodimizga tadbiq qilishimiz zarur.

Qo‘g‘irchoq teatri teatr san’atining eng qadimiy turlaridan biridir. Bizga ma’lumki, milliy qo‘g‘irchoq teatri tarixi juda ham uzoq o‘tmishlarga borib taqaladi. Mana shu milliy qo‘g‘irchoq teatri shakl va tamoyili bilan oddiy xalqni o‘ziga jalb qila olgan. Tomoshalar asosan xalq sayillari va (xatna to‘ylarda) to‘ylarda namoyish etilgan.

Qo‘g‘irchoq teatri- bu shunchaki tomosha, shunchaki ermak o‘yin emas, balki butun bir xalqning falsafasi, dini, adabiyoti, folklori, tasviriy san’ati va albatta tillari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan muhim tarixiy hodisadir.

Qo‘g‘irchoq teatri, san’atining ajoyib, ta’sirchan turlaridan biridir. Uning jozibadorligi, tomoshaviyligi qandaydir sodda-go‘zalligi “mo‘jizali” tabiatga ega

ekanligidadir. Darhaqiqat, jonsiz, zabonsiz oddiy qo'g'irchoqlar vositasida inson hayoti, munosabatlari, axloqi, odatlarini badiiy haqqoniy va jozibali qilib namoyish etish mo'jizaga o'xshaydi. Qo'g'irchoqboz bamisoli mo'jizakordir.

Qo'g'irchoq teatrining sharti shu kasbni sevsang, ovozing jarangdor va mahorating zo'r bo'lsa xohlagan rolingni o'ynayver. Iste'doding, ijodiy harakating va shavqing bo'lsa bas! Ikkitagina qo'g'irchoqboz muvaffaqiyati bilan ko'plab qahramonli katta spektaklni namoyish qilish mumkin. Bugungi kunga kelib qo'g'irchoq aktyorlarini yetishtirib beruvchi O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida mahorat predmeti bilan birga qo'g'irchoq texnologiyasi san'ati ham alohida o'rin tutadi. Bunda ustozlarimiz aktyorlik mahorati darsida ko'proq qo'g'irchoqning texnik mukammalligini va undan bahra oladigan darajada ijodiy erkinlikni ta'minlash, ta'sirchanligi qudratini oshirish, qo'g'irchoq teatri san'ati ijrochiligida yangi qirralarni kashf etish va zabt etish, ifodalash va ijro imkoniyatlarini rang-barangligini, mustahkamlash va boyitish, diqqat, iroda qudratini mustahkamlab borish, jonsiz predmet bilan oshno bo'la bilish, uni sevish, chuqur his eta olish, betakrorlik, xotirani chiniqtirish mashqlari, talaffuzni tozaligi, ovoz jarangini sozlash mashqlariga alohida e'tibor bergan holda ish olib boriladi.

Qo'g'irchoq teatrida shuningdek adabiy til qudratini his etish, hayrat va quvonch beruvchi manbaaga aylantirish, sehr, zavq, tuyg'u, his etish va ettirish qudratini rivojlantirish kerak. Ko'rinib turibdiki, tobora yuksalayotgan taraqqiyot cho'qqilarini mustahkam egallayotgan jahon ham jamiyatining kino, teatr, estrada, qo'g'irchoq san'atlari maktabi doirasida, bizning teatr san'ati maktabimiz o'zining nufuzi, salohiyati, izchilligi, ijodiy izlanishlari bilan raqobatbardosh san'atga aylanishi uchun qator ichki imkoniyatlarga ega deb ayta olamiz. Bular ichida qo'g'irchoq teatrining rivojlanishi shart-sharoitlari alohida ahamiyatga ega. Bu xalqimizning bolaparvarligi va bolajonlarimizning qo'g'irchoq teatrini bolalik mehri va qiziquvchanligi bilan sevishdir. Qolaversa, viloyatlarimizda yoshlar orasida qo'g'irchoq teatri san'atiga qiziqish, e'tiqod, intilish ancha kuchli. Bu har yili institutimizga qo'g'irchoq teatri bo'limiga hujjat topshirayotgan abituriyentlar sonida ham ko'rinadi. Qo'g'irchoq o'ynatishdan oldin aktyor voqeani o'zida kechirib, keyin qo'g'irchoqqa o'tkazadi. Spektaklni jonli chiqishda albatta, aktyorlarni ijro mahorati alohida o'rin tutadi. Xullas, spektakllarni dunyoga kelishida rejissyor, rassom, bastakor, qo'g'irchoq ustasi, aktyorlar birdamligi, yakdilligi shunday namoyon bo'lib turibdi. Aktyor, rejissyor bilan tomoshabin o'rtasidagi ko'prik hisoblanadi. Rejissyor asarning yaxshi qo'ygani bilan aktyor ijrosi xom bo'lsa, spektakl yaxshi chiqmaydi. Rejissyor spektakl qo'yishda birinchi navbatda aktyor tanlashda adashmasligi kerak. Spektaklda hamma narsa o'z o'rnida bo'lsa, muallif nima demoqchi bo'lganini menimcha, o'zbek qo'g'irchoq teatri ustalari ko'ngildagidek yaratib, tomoshabinga yetkazib bera oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1 I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. O‘.M.E.ilmiiy nashriyoti 2000 y.
- 2 I.A.Karimov. O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat. T. “O‘zbekiston”,1992.
- 3 I.A.Karimov “O‘zbekiston teatr san’atini rivojlantirish to‘grisida”.
- 4 “Istiqlol va milliy tetr” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
- 5 “Teatr” jurnali. 1999-2008 yillar soni.
- 6 “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” 1998-2008 yillar soni.
- 7 M.Qodirov. “An’anaviy teatr dramaturgiyasi” San’at 2006.
- 8 M.Qodirov. “Qo‘g‘irchoq o‘yin”. Toshkent. 1972.
- 9 YE.S.Demmeni. “Prizvaniye-kukolnik”.L.1986.
- 10 YE.Kalmanovskiy. “Teatr kukol,den segodniyaniy.
- 11 N.I.Smirnova. “V teatre kukol”.M. 1978.
- 12 I.N.Solmonik. “Traditsionniy teatr kukol Vostoka”.M.1983.
- 13 V professionalnoy shkole kukolnika. Sb.statey.1973.

“Chodir jamol”

Sahnaga o‘zbek so‘zanalari bilan bezatilgan chodir, aravada uch kishi, korfarmon, qiziqchi va masxaraboz kirib kelgan va atrofdagilarni tomoshaga chorlay boshladi.

Bor-xo kel-xo,xamalam-xo

YO‘l qayda, yo‘lni topib kel

Tezda chopib kel

Otang bilmasin onang bilmasin

O‘ynagani kel quvnagani kel

Tomoshaga kel

(Korfarmon barchani tomoshaga chorlaydi.)

Shiqqillama shiq-xey, shiqqillama shiq,

Ram-ram jup-xe, shiqqillama shiq

Shiqqillama shiqqillama shiqqilama shiq.

Ram-ran jup-xey, shiqqillama shiq.

Masxaraboz : afandiyu, qozivoy

Elu-yurtdan rozivoy

Kachal polvon,bichixon

G‘ubor solmay dillarga

Boqib o‘ngu so‘llarga

Kelingiz shosha-shosha

Boshlandi tomosha

Korfarmon: Kunlarning birida Kachal polvon bilan uning xotini Bichixon bir eshak sabab shartlashib qolishibdi.....

(so‘rida Kachal polvon va uning xotini Bichixon uxlab yotibdi.)

Kachal polvon : Bichixon , xoy Bichixon!

Bichixon: Ha, ha.... Uxlagani qo‘yasizmi yo‘qmi?

Kachal polvon: E quyosh tikka kelib qolibdi-ku. Peshin bo‘lay depti, tur tezroq.

Bichixon: Voy, hozir (kerishadi)

Kachal polvon: Xoy, beri kel, yelkamni qashlab yubor.(Bichixon qashlaydi).

Endi esa eshakka suv ber, yem ber.ochidan o‘lay degandir.

Men hozir kelaman.

Bichixon: Nimaga hadeb, men eshakka qarayman.

Kachal polvon : Kim qaraydi bo‘lmasa..

Bichixon : Siz-chi???

Kachal polvon: Men? Nima urf-odatlarimizni unutdingizmi? Ko‘chadagi ishlarni men qilaman. Uydagi ishlarni sen qilasan.

Bichixon: Eshakni siz minasiz, men emas. Shuning uchun siz yem bering.

Kachal polvon : YO‘q. Eshakka men minsam ham, unga ortib kelingan qovun-tarvuz, un, uzumni siz ham yeysiz-ku.

Bichixon ; Men pishirgan ovqatni siz ham yeysiz-ku.

Kachal polvon : Yesam yebmanda. Nima qilibdi, ochdan o‘laymi.

Bichixon ; Shuning uchun eshakka siz yem berasiz.

Kachal polvon: Bo‘ldi, bo‘ldi. Bir shart bor. Ha deb urishavermasdan shu shartga ko‘nsang bas, olam guliston.

Bichixon : Xo‘p, qanaqa shart.

Kachal polvon : Uch kungacha gaplashmaymiz. Kimki, shu uch kun ichida birinchi bo‘lib gapirsa, o‘sha eshakka yem beradi.

Bichixon: Bo‘pti, roziman. Yutqazdim deyavering.

Kachal polvon: Podadan oldin chang ko‘tarma.Ko‘ramiz hali.

(Kachal polvon va Bichixon bir chekkada teskari o‘girilib jim o‘tirishadi shu payt sahnaga Korfarmon kirib keladi.)

Korfarmon: Assalomu alaykum, Kachal polvon, Bichixon yanga!

(ular javob qiishmaydi).

Korfarmon : Nima gap o‘zi? Og‘zingizga talqon solganmisizlar yoki nos chekkanmisizlar-a ? (Kachal polvon bosh silkitdi).

Korfarmon : Mayli gapirmasangiz gapirmang. Faqat bir savolga javob beringlar. Eshagingizni rangi qoramidi? (Kachal polvon bosh silkitdi).

Korfarmon: Quloqlari uzun, to‘g‘rimi (Kachal polvon bosh irg‘aydi).

Korfarmon : O‘ng oyog‘i ola bula. Shundaymi ? (Kachal polvon bosh irg‘aydi)

Korfarmon : O‘sha eshakni men ko‘rdim. Bir notanish kishi eshagingizni sizning hovlingiz tomondan minib kelayotgan ekan. Men esa undan “ Xoy amaki, bu Kachal polvonning eshagi emasmi” deb so‘radim. U esa “bu eshakni o‘sha kishidan arzon narxda sotib oldim”- dedi. U menga bir ikki tanga ham hadya qildi. Keyin “meni ko‘rganingizni hech kimga ayta ko‘rmang” - dedi. Shunga shubhalanib, oldingizga yugurib keldim. Hovlingizga kirsam eshagingiz haqiqatdan ham yo‘q ekan. Kachal polvon, eshagingizni sotganingiz rostmi?

Kachal povon : Eshagimni sotganim yo‘q. Nega sizga pul beradi qancha berdi?

Bichixon : (chapak chalib yuboradi).Gapirdi, gapirdi. Eshakka endi o‘zingiz qaraysiz.

Kachal polvon: YO'q eshakni nimasiga qarayman, padarla'nati.

Korfarmon: Nima, hazillashdim. Qoyil, hazillingiz bor bo'lsin. Gapingiz chin bo'lsa, qani doirani chaling. Bir o'ynab kulaylik. Eshakka qarash bo'lsa bir gap bo'lar. (Doira chalinadi. Ikkalasi bir biriga hamohang bo'lib raqsga tushadi.)

Korfarmon : Buxoroda bo'lganmisiz? U yerdagi Arku minoralari, madrasa-yu masjid, qo'rg'onlarini ko'rganmisiz? Men har kuni Buxoroni qoq markazida Minorai Kalonni yonidan o'tsam ikki bekorchini o'tirganini ko'rganman. Qani, ko'raylikchi , ular hozir nima qilishayapdi ekan.

Korfarmon : Assalomu- alaykum!

Ikkalasi : Vaalaykum assalom! (Korfarmon sal uzoqlashdi)

Birinchi kishi: Nega sen alik olding? Axir bu odam menga salom berdi-ku.

Ikkinchi kishi : YO'q, senga emas, menga salom berdi.

Birinchi kishi: Yolg'on aytayabsan. Hozir shu odamni chaqirib, kimga salom berganini bilamiz.

Ikkinchi kishi: Bo'pti, hoy, birodar, buyoqqa qarang. (Korfarmon ularning oldiga)
yaqinlashadi)

Korfarmon: Nima deysizlar.

Birinchi kishi: Xo'sh, siz salomni kimga berdingiz. Mengami, yoki ungami?

Korfarmon: Kim ko'p ahmoq bo'lsa, o'shanga.

Birinchi kishi: Men ko'p ahmoqman.

Ikkinchi kishi: Men sendan ham ko'p ahmoqman.

Korfarmon: Bo'lmasa bunday. Men sizlarni qay darajada ahmoq ekanligingizni tekshirib ko'raman. Kelishdikmi.

Ikkalasi: Kelishdik, kelishdik.

Korfarmon: Birinchi shart. Kim yaxshi qo'shiq aytsa o'sha ko'p ahmoq. Qani boshladik.

(Doira chalinadi. Ikkovlon qo'shiq aytadi)

Korfarmon: E,qoyilman. Ana endi menga aytinglarchi, qo'shiq aytib, raqsga tushgan odamni kim ham ahmoq deb ayta oladi.

Ikkinchi kishi: O‘zingiz aytdingiz-ku?

Birinchi kishi: Bizni ko‘p ahmoq qilmang.

Korfarmon: Men sizlarni ahmoq qilganim yo‘q, sizlar o‘zingiz ahmoq qilyabsiz. Kimki bekor o‘tirsas, o‘sha ahmoq. Ahmoq bo‘lmayin degan kishi hech bo‘lmaganda, qo‘shiq aytib raqsga. Men sizlarni ahmoqqarchilikdan qutqaray dedim.

Birinchi kishi: Unda biz sizga salom beramiz. Assalomu alaykum!

Ikkinchi kishi: Assalomu-alaykum!

Korfarmon: Vaalaykum-assalom! (Doira chalinadi, ko‘rinish yakunlanadi)

Korfarmon: O‘zbek xalqining sevimli qahramonlaridan biri Xo‘ja Nasriddin kunlarning birida Xo‘ja Nasriddin Afandi eshagini sotish uchun bozorga boribdi.

Afandi: Kep qoling, kep qoling eshagimni sotaman. Bu eshak emas, uchqur lochin deysiz, kep qoling, kep qoling, minganlar darmonda, minmaganlar armonda. (Sahnaga mulla kirib keladi) Eshakni olsangiz, Baraka topasiz. Ming kilo yuk ko‘taradi. Chopishda otni ortda qoldiradi. Xangrasa, bulbuldan ham yoqimlivozi bor.

Mulla: Nasriddin Afandi! Eshakni tarifini toza oshirib yubordingiz-ku.

Afandi: Ishonmaysizmi? Manaqarang. Ko‘rinishi kiyikdan ham go‘zal. Gijinglagan toy deysiz.

Mulla: Afandi! Xo‘p narxini ayting.

Afandi: Narxi ot bilan tuya bo‘larmidi. Bor yo‘g‘I o‘n besh tanga.

Mulla : Ko‘p qimmat narx aytdingiz. Bozorda bunday narx yo‘q-ku. (Mulla ketmoqchi bo‘ladi. Afandi eshagini qulog‘ini chimchilaydi. Eshak hurkib mullani tepib yuboradi.)

Mulla: U, padarla’nati, bu nimasi?

Afandi: Shoshmang, shoshmang nima dedingiz?

Mulla: Eshitganingiz.

Afandi: Nima, siz podshohimizga qarshimisiz?

Mulla: (shoshib) YO‘q-e, nega qarshi bo‘larkanman.

Afandi: Siz podshohimizga qarshi ekansiz. Bu eshakni zoti nasl-nasabini kimligini bilasizmi? Bu eshak podshohimizning eshaklari bilan xolavachcha bo‘ladi. Siz podshohi

olam eshaklarining avlodini haqorat qildingiz. Sizni hozir mirshabga topshiraman. Hoy mirshab, mirshab!

Mulla: Shoshmang, taqsir. Keling, kelishaylik.

Afandi: YO'q, siz bu haqorat uchun javob berasiz.

Mulla: Afandim, siz eshakni sotmoqchisiz, shundaymi! Men eshagingizni sotib olaman. Kelishdikmi!

Afandi: Xo'p mayli. Ammo endi eshak yigirma tanga.

Mulla: Afandim, ahir siz...

Afandi: YO mirshabni chaqiraman. YO haqorat uchun yuz tanga to'laysiz, tanlang, qaysi biri arzon.

Mulla: Mayli, afandim roziman. Siz nima desangiz shu. Mana yigirma tanga. Oling. (afandi yigirma tangani olib, eshakni mullaga berdi. Mullaga eshakni yetaklab chiqadi. Korfarmon kiradi).

Korfarmon: Ha, afandim, muncha xursandsiz?!

Afandi: Mullaga eshagimni yigirma tangaga sotdim. Bu qurumsoq qo'shnimni uyida bir oy ishlatib, pulini yarmini ham bermagan edi. Men eshagimni unga ikki barobariga sotib, pulni undirdim. Eshagimni o'zi ikki kundan keyin uyga qaytib keladi. A, labbay...

Yorim ketaman deydi,

Ketkizgani qo'ymayman

YO'llariga chim bosib,

O'tkizgani qo'ymayman

(shu payt kampir paydo bo'ladi va unga maxliyo bo'lib, qiziqchi uni yo'lini to'sa boshlaydi. Kampir paranjisini olib unga qaraydi, uni yuzini ko'rgan qiziqchi behush bo'lib yiqiladi)

Korfarmon: Qoshing bilan imlaysan, ko'zing bilan ovlaysan. Endi esa sizlarga dor o'yinlaridan namunalar ko'rsatamiz. Balandligi yuz metrli dorga masxaraboz chiqadi va o'z mahoratini ko'rsatadi. Qani marhamat.

(Doira chalinadi. Masxaraboz qiliq qilib dor ustiga chiqadi) Xov, masxaraboz yuqoridan nimalarni ko'ryapsiz?

Masxaraboz: Menga tikilib turgan chiroyli ko‘zlar ko‘rinyapti.

Korfarmon: Masxaraboz! Xov, Masxaraboz!

Masxaraboz: A labbay.

Korfarmon: Dorbozlik ota san’ati ekanini namoyish qiling! Dorning u tomonidan bu tomoniga yugurib o‘ting. Tomosha qilamiz.

Masxaraboz: Xo‘p, bo‘ladi.

Korfarmon: Barakalla, barakalla. Yashang. Endi tomoshabinlarni hayron qoldirib. Ham oldinga ham orqaga umbaloq oshib bering-chi. Qani birgalashib tomosha qilamiz.

Masxaraboz: Xo‘p bo‘ladi.

Korfarmon: Endi esa dahshatli, ya’ni ko‘zini mahkam bog‘lab dorni u tomonidan bu tomoniga o‘tadi. Diqqat bilan tomosha qilamiz.(Masxaraboz ko‘zini mahkam yumib dorni u va bu tomoniga o‘tadi)

Masxaraboz: Korfarmon, xov, Korfarmon! Bo‘ldi, hozir shu yerdan pastga qarab sakrayman.

Korfarmon: Xoy-xoy to‘xta, tag‘in oyog‘ing sinib qolmasin.

Masxaraboz: Qo‘rqmang, sinmaydi. Qani sanang..

Korfarmon: Bir... ikki... uch (Masxaraboz pastga sakraydi)

Korfarmon: E, qoyil, qoyil. Qani qarsaklar....